

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора,
професора кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Дегтяренко Тетяни Миколаївни

на дисертаційне дослідження

Мойсеєнко Ірини Михайлівни

«Формування сенсомоторних компетенцій

дітей старшого дошкільного віку з розладами аутичного спектра»,

поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 016 Спеціальна освіта

галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Актуальність теми дисертаційної роботи, її зв'язок із планами відповідних галузей наук

Актуальність теми. У контексті загальнодержавного пріоритету максимального залучення дітей з особливими освітніми потребами до освітньої практики, необхідної для становлення особистості, яка у майбутньому стане повноцінним учасником соціокультурних процесів, актуальність дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. Особливої уваги у світлі цього пріоритету потребують діти з розладами аутистичного спектру, соціалізація яких є окремою проблемою сучасної педагогічної науки. Специфіка онтогенетичного розвитку дітей цієї нозологічної групи вимагає від фахівців пошуку та експериментальної перевірки інноваційних підходів до проведення корекційно-розвиткової роботи за ключовими напрямками, одним із яких є забезпечення психомоторного розвитку дитини. Досягнення достатніх показників за цим напрямом передбачає комплексне і диверсифіковане використання засобів сенсомоторного розвитку в рамках цілісної програми, розробленої на основі сучасної теорії і методології корекції сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру. Наявність специфічних особливостей розвитку дітей з розладами аутистичного спектра, які є наскрізними в усіх сферах індивідуального розвитку, підтверджує актуальність проблеми формування сенсомоторних

компетенцій. Слід зазначити, що важливого значення у включенні дитини в освітній процес набуває оволодіння нею базовими компетенціями, їх перелік та необхідний рівень особливо для дитини старшого дошкільного віку, що забезпечує їй повноцінний психофізичний та особистісний розвиток, її готовність до навчання у школі, що визначено й у Базовому компоненті дошкільної освіти. У дошкільників з розладами аутистичного спектра процес опанування відповідними компетенціями має специфічні особливості, які окреслені в роботі. Таким чином, дисертаційне дослідження І.М. Мойсеєнко є актуальним і практично значущим у контексті розвитку компетентнісного підходу у дошкільної освіти.

Зв'язок теми дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України (протокол № 3 від 05.03.2020).

Тема дисертаційного дослідження є складовою напряму *«Теоретико-методологічні та методичні засади реформування освіти осіб з особливими потребами в сучасних суспільно-економічних умовах»* науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, а саме теми відділу інклюзивного навчання *«Методичні та дидактичні засади навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища»* (номер державної реєстрації наукової теми: 0118U003348).

Дослідження також пов'язане з науково-дослідницькою тематикою кафедри загальної та спеціальної педагогіки Дніпровської академії неперервної освіти за напрямом *«Науково-методологічні та організаційні засади педагогічного супроводу інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти»* (номер державної реєстрації наукової теми: 0118U004949).

Експериментальна частина дослідження була складовою експерименту в рамках теми *«Розроблення науково обґрунтованої моделі педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра в умовах*

Багатопрофільного навчально-реабілітаційного центра «Зоряний». Оцінка ходу і результатів експерименту проводилася відділом проблем інклюзивного навчання Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

**Наукова новизна одержаних результатів дослідження,
їх значення для науки й практики**

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягають у наступному:

– здобувачкою *вперше* визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено базові сенсомоторні компетенції дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра з огляду на успішну адаптацію у шкільне середовище;

– на основі експериментальних досліджень *поглиблено* уявлення про змістові характеристики компонентів сенсомоторних компетенцій. Зокрема дослідницею виокремлено три компетенції (володіння своїм тілом, планування руху, контроль руху), які характеризуються специфічними особливостями і формуються з урахуванням поетапності, послідовності адаптаційних можливостей дошкільників в умовах організації структурованого середовища;

– науково *обґрунтовано* та *реалізовано* структурно-рівневу модель формування сенсомоторних компетенцій дошкільників з розладами аутистичного спектра зі змістовим, діяльнісним, особистісним компонентами сенсорних компетенцій, *надана характеристика* базових сенсомоторних компетенцій старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра з урахуванням поетапності, послідовності, означених показників розвитку та визначено особливості їхньої сформованості;

– *набули подальшого розвитку* діагностичний інструментарій, методика формування сенсомоторних компетенцій дошкільників з розладами аутистичного спектра з урахуванням комплексу принципів, методів та прийомів, спрямованих на організацію структурованого простору,

комунікативних стратегій вербальної та (чи) невербальної взаємодії, врахування можливостей і здібностей означеної категорії осіб.

У роботі доведено пряму залежність результатів сформованості сенсомоторних компетенцій у старших дошкільників з розладами аутистичного спектра від спеціально організованих занять з розвитку сенсомоторики в умовах організації структурованого простору, комунікативно-орієнтованих взаємодій при провідній ролі фахівця.

Практичне значення результатів дослідження полягає у наступному:

– *розробленні* діагностичного інструментарію щодо визначення рівнів сформованості сенсомоторних компетенцій дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра;

– *визначенні* критеріїв і показників компетентнісного розвитку, організації структурованого простору з комунікативними стратегіями вербальної і невербальної взаємодії, програми формування сенсомоторних компетенцій дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра, що можуть бути використані у професійній діяльності фахівців спеціальної й інклюзивної освіти;

– *визначенні* діагностичного змісту та *розробленні* організаційно-методичного забезпечення сенсомоторного розвитку у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра;

– *впровадженні* результатів дослідження в практику: роботу з дітьми у Комунальному закладі освіти «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр «Зоряний» Дніпропетровської обласної ради; під час курсів перепідготовки, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради.

Здобуті результати можуть також використовуватися у підготовці й проведенні фахових курсів у закладах вищої освіти, інститутах післядипломної педагогічної освіти за спеціальністю, що готує спеціалістів з

інклюзивної та спеціальної освіти; укладанні навчально-методичних розробок зі спеціальної та інклюзивної педагогіки; у професійній діяльності вчителів, психологів закладів спеціальної та інклюзивної освіти, інклюзивно-ресурсних центрів.

**Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень,
висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації**

В дисертаційному дослідженні Мойсеєнко Ірини Михайлівни виважено і конкретно сформульовано науковий апарат дослідження, визначено мету і задачі, об'єкт і предмет наукового пошуку.

Дослідниця обґрунтовує доцільність теоретичного та практичного дослідження проблеми формування сенсомоторних компетенцій у дітей з розладами аутистичного спектра, виявлення особливостей роботи щодо сенсомоторного розвитку, розроблення та апробації корекційно-діагностичної методики порушень сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра старшого дошкільного віку.

Дисертація має чітку логічну структуру та містить достатнє обґрунтування основних наукових положень, що виносяться на захист. Розділи дисертації розкривають логіку і послідовність проведення дослідницької роботи.

Зміст дисертаційної роботи побудований на відповідному первинному матеріалі, аналіз та узагальнення якого дало можливість сформулювати основні наукові положення, висновки та рекомендації.

Достовірність одержаних результатів підтверджена дисертанткою проведеним експериментом з використанням розробленої автором методики та програми формування сенсомоторних компетенцій дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра старшого дошкільного віку.

Можна констатувати, що достовірність отриманих висновків та обґрунтованість запропонованих рекомендацій визначається правильно обраними методологічними підходами, достатнім використанням

емпіричного та наукового матеріалу (235 найменування, з яких 67 – іноземними мовами). Кількість та якість використаних матеріалів, докладність їх аналізу підтверджує передумови для забезпечення достатнього рівня достовірності дисертаційної роботи.

Особистий внесок здобувача полягає у розробці програми дослідження, проведенні констатувального і формувального етапів експерименту, розробці, апробації методики формування сенсомоторних компетенцій, вивченні діагностичного матеріалу, здійсненні необхідних розрахунків, статистичної обробки й інтерпретації результатів дослідження. Підґрунтям цього, на наш погляд, став ретельний підбір та аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел по темі дисертації.

Дисертаційна робота Мойсеєнко І.М. перевірена на унікальність тексту за допомогою онлайн-сервісу пошуку плагіату «Unicheck». Розглянувши звіт подібності щодо **перевірки на плагіат** дійшли висновку, що дисертаційне дослідження, що подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є результатом самостійних досліджень здобувачки і не містить елементів плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати й цитати інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Наукові положення, висновки і рекомендації, що сформульовані у дисертації є достатньо **апробованими** на наукових заходах різних рівнів, а саме: науково-практичних конференціях, зокрема **міжнародних**: «Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (м. Одеса, 2020 р.); «Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства» (м. Харків, 2019 р.); «Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти» (м. Дніпро, 2019 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.» (м. Львів, 2019 р.); «Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування» (м. Львів, 2018 р.); «Тendenції розвитку психології та педагогіки» (м. Київ, 2018 р.); міжнародному методичному семінарі «Effective pedagogical technologies and

competency approach in educational activities» (Przeworsk, 2020). Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на *всеукраїнської* науково-практичної конференції з міжнародною участю «Ціннісна складова соціалізації особистості дитини в умовах сьогодення» (м. Дніпро, 2020 р.); всеукраїнської науково-практичної конференції «Новітні технології психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному просторі закладів загальної середньої освіти» (м. Дніпро, 2020 р.)

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях

Наукові результати, отримані в дисертаційній роботі та винесені на захист, одержано автором і відображено у друкованих працях, в тому числі й електронних ресурсах.

Основний зміст та результати дослідження досить повно висвітлено у 22 одноосібних публікаціях, у тому числі – 10 у наукових фахових виданнях України (7 з яких включено до міжнародної наукометричної бази Index Scopus), та 1-му розділі колективної монографії зарубіжного видання.

Оцінка змісту, завершеності й оформлення дисертації

Дисертація написана ясною мовою, з використанням прийнятої термінології, оформлення дисертації зауважень не викликає. Вона оформлена згідно з вимогами та основними положеннями «Вимог до оформлення дисертацій» (затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40; із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки від 31 травня 2019 року № 759).

Робота складається зі вступу, трьох розділів, часткових і загальних висновків, списку використаних джерел (235 найменувань на 24 сторінках) і додатків (на 55 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 311 сторінки, із них – 212 сторінок основного тексту. У тексті міститься 45 таблиці, 25 діаграма, 10 рисунків.

Оцінюючи зміст й завершеність дисертації відзначимо, що вона є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи в цілому, так і в межах кожного окремого розділу.

Логіка розгортання дослідницького пошуку в основній частині дослідження відбувалася згідно сформульованих дисертанткою завдань.

Здійснений у *першому розділі* дисертації «*Теоретичні основи вивчення сенсомоторних компетенцій дітей з розладами аутичного спектра*» (с. 29-79) огляд зарубіжних і вітчизняних джерел в цій сфері більшою мірою за останні п'ять років, а саме питання: патогенезу сенсомоторики дітей з розладами аутистичного спектра; методів діагностики та розвитку сенсомоторних відчуттів зазначеної категорії осіб; узагальнення уявлень про сенсомоторні компетенції та вплив проявів аутизму на їхній розвиток; особливостей адаптації до шкільного середовища.

Дисертантка обґрунтовано констатує недостатність: проведених сучасних досліджень щодо дітей з розладами аутичного спектра, результатів оцінювання сенсомоторних компетенцій у дошкільників з особливими освітніми потребами у цілому, а також відсутність дослідження щодо формування сенсомоторних компетенцій старших дошкільників з розладами аутистичного спектра.

У *другому розділі* дисертації «*Вивчення стану сформованості сенсомоторних компетенцій дітей старшого дошкільного віку з розладами аутичного спектра*» (с. 80-152) описано результати діагностико-констатуючого дослідження рівня сформованості сенсомоторних компетенцій, вивчено та проаналізовано стан сенсомоторного розвитку; виявлено рівень моторних умінь та сенсорних відчуттів, як складових сенсомоторних компетенцій.

Метою проведення діагностико-констатуючого зрізу є підтвердження залежності сформованості сенсомоторних компетенцій від рівня розвитку просторових, зорово-слухових уявлень, обробки тактильної інформації,

обробки вестибулярно-пропріоцептивної інформації, практичних здібностей та взаємозв'язку між ними.

Здійснений системний аналіз провідних сучасних підходів до вивчення сенсомоторики, а саме: нейропсихологічного, психолого-педагогічного, клінічного засвідчив глибоку обізнаність дисертантки з методологією досліджень, дозволив обґрунтувати технологію проведення експериментального дослідження, з урахуванням розроблених критеріїв і показників логічно виокремити три групи рівнів сформованості компетенцій (достатній, середній, низький) і показників у балах; зробити висновок, що сенсомоторні компетенції у дітей з розладами аутистичного спектра інтегровані недостатньо, значна кількість досліджуваних виявляє невпевненість у своїх можливостях.

На основі визначеної в першому розділі моделі сенсомоторної компетенції авторкою обґрунтовано три групи методів дослідження сенсомоторного розвитку, що стосуються вивчення: розвитку моторики, розвитку сенсорного відчуття; індивідуальних способів діяльності, які у підсумку поглиблюють й уточнюють поняття «групи методів дослідження сенсомоторного розвитку» старших дошкільників з розладами аутистичного спектра.

У *третьому розділі* дисертації «*Формування сенсомоторних компетенцій у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутичного спектра*» (с. 153-225) теоретично обґрунтовано, розроблено та перевірено ефективність авторської методики формування сенсомоторних компетенцій; доведено її доцільність шляхом упровадження в навчально-розвивальну діяльність – шляхом організації структурованого простору, налагодження комунікативних взаємодій з дошкільнятами з розладами аутистичного спектра дошкільних закладів освіти, а за потреби і в процесі навчання в молодшій школі; висвітлено зміст та результати формувального етапу експерименту.

Метою формувального етапу експерименту дисертанткою визначено перевірку ефективності системи корекційної роботи з розвитку сенсомоторики у дітей з розладами аутистичного спектра та залежність результату від ступеню тяжкості вираженості розладів аутичного спектра. Розроблено модель, зrealізовано авторську методику послідовного, поетапного формування сенсомоторних компетенцій у дітей з розладами аутистичного спектра дошкільного віку, здійснено порівняльний аналіз результатів дослідження.

Аналіз кількісних показників, отриманих до і після формувального етапу дослідження засвідчив поліпшення показників рівня сформованості сенсомоторних компетенцій. Це стосується як змістового (правильність засвоєння знань, їх повнота, упорядкованість, динамічність), так і діяльнісного (цілеспрямованість, планомірність, усвідомленість виконуваних дій та вчинків) та особистісного (мотивація, критичність та самокритичність, самостійність) компонентів сенсомоторики, як регулятора поведінки та діяльності дітей з розладами аутистичного спектра. Це відобразилося у вдосконаленні сенсорних процесів – відчуттів, сприймань і уявлень, моторних здібностей та, тим самим, сприяє легшій адаптації дитини дошкільного віку з розладами аутистичного спектра до шкільного середовища.

Експериментальне дослідження проведено з 75 старшими дошкільниками з розладами аутистичного спектра, які розподілена на контрольну та експериментальну групи. 50 осіб увійшли до експериментальної групи, з якою проводилася робота з формування сенсомоторних компетенцій, а 25 – до контрольної групи. До експериментальної та контрольної групи входили діти з легким, помірним та тяжким проявом аутизму.

Результати формувального етапу підтвердили положення поетапної реалізації методики формування сенсомоторних компетенцій, послідовного

забезпечення оптимального підвищення відповідних рівнів з урахуванням достовірно підтвердженої вибірки.

Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації

У тексті анотації стисло висвітлено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Мойсеєнко І.М. дисертаційного дослідження. Зазначимо, що зміст анотації та основні положення дисертації Мойсеєнко І.М. є ідентичними: їх порівняльний аналіз довів, що в частині формулювання мети, об'єкту, предмету, завдань, положень наукової новизни, висновків до розділів, загальних висновків не міститься інформації, яка б була відмінною.

Дискусійні питання та зауваження щодо змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове та практичне значення отриманих Мойсеєнко І.М. результатів, вважаємо за доцільне звернуте увагу на окремі дискусійні аспекти дисертації. Хотілося б уточнити й конкретизувати бачення автора щодо деяких із них.

Дисертаційна робота містить досить великий обсяг параметрів дослідження сенсомоторного розвитку дітей, що робить її перевантаженою як в теоретичному так і в експериментальному плані (див. підрозділ 2.1, с. 88-91; підрозділ 2.3, с. 101-151; підрозділ 3.3, с.182-224). Можна було б скоротити обсяг сенсомоторних компетенцій та розглянути одну з них (наприклад, «Володінні своїм тілом»), оскільки вона містить у собі ряд сенсорних модуляцій та моторних реакцій.

У підрозділі 1.2 доведено, що одним з аспектів сучасних наукових досліджень проблем розвитку, навчання та соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра є розгляд проблеми аутизму з точки зору створення теоретичних моделей, що дозволило автору сформулювати власний підхід до побудови моделі їх сенсомоторного розвитку. Втім, на нашу думку, у дослідженні не достатньо аргументовані та обґрунтовані компоненти сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра, оскільки у

переліку літератури наявна обмежена кількість наукових публікацій з досліджень особливостей сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра.

У підрозділі 2.1, відповідно до поставленої мети та реалізації завдань експериментального дослідження, розкривається *експериментальна методика діагностики сенсомоторного розвитку* дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Вона включає низку наступних методик: метрична шкала для дослідження моторної активності у дітей та підлітків, розроблена М. Озерецьким; таблиці сенсомоторного розвитку, ігри та вправи. Х. Зіннхубер; тести на сенсорну інтеграцію та праксис SIPT. Безперечно перевагою *авторської методики* є інтегральний підхід до діагностики, що дозволяє комплексно проаналізувати емпіричні показники функціонального стану сенсомоторного розвитку дитини. Втім, було б доцільно провести діагностику сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра шляхом модифікації *кожної* з цих методик.

Однак треба зауважити, що наявність зазначених зауважень не може негативно вплинути на загальну позитивну оцінку теоретичного рівня та практичної значущості результатів дисертаційної роботи Мойсеєнко І.М.

Загальний висновок про відповідність дисертації чинним вимогам

Аналіз дисертаційної роботи та опублікованих праць дає підставу вважати дисертацію Мойсеєнко Ірини Михайлівни «Формування сенсомоторних компетенцій дітей старшого дошкільного віку з розладами аутичного спектра» завершеним, цілісним і самостійним дослідженням. Виконане дослідження має достатньо високий теоретичний, методичний та практичний рівень, послідовне та логічне представлення матеріалу, необхідну повноту розкриття виконаних розробок.

Тема дисертації повністю відповідає спеціальності 016 Спеціальна освіта. Дослідження є особистою авторською роботою, цілісною і завершеною згідно з поставленою метою та визначеними завданнями.

В опублікованих працях з достатньою повнотою відображено зміст і основні результати дослідження.

Вивчення дисертації та публікацій автора дозволяє зробити висновок, що робота відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, зокрема вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями: від 03 квітня 2019 року № 283; від 12 січня 2022 р. № 44; від 19 травня 2023 р. № 502), а її автор – Мойсеєнко Ірина Михайлівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти
Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С.Макаренка

Тетяна ДЕГТЯРЕНКО

